

Норми за реализация на сонорните съгласни

Според традиционното схващане **сонорни съгласни** в съвременния български език са [л, л', р, р', м, м', н, н', й] [Грамматика, 1982]. Те съдържат освен шум и значителен дял тон, затова са по-близо до гласните. Дори в праславянски и в старобългарски език [р] и [л] са можели да бъдат и във функцията на гласни, и то с по два варианта – твърд и мек – [р, р', л, л'] [Илчев, с. 27]. В някои западни и източни говори и до днес се срещат сричкотворни съгласни [р, л], изговаряни с лек еров призвук: *брзо, врло, грб, глтам, влна* (Врачанско, Монтана, Тетевенско) [Бояджиев, 1981]

Сонорните съгласни са особена група фонеме. За [р, р', л, л'] признакът алвеолност е фонологически несъществен (ирелевантен), тъй като няма други фонеме, които да се характеризират със същите признаци, но същевременно да се отличават помежду си по място на учленение. Те са еднопризнакови: фонемите [р, р'] са **вибрантни**, а фонемите [л, л'] са **латерални**.

За фонемите [н, н'] признакът алвеолност е фонологически съществен, тъй като чрез него се осигурява противопоставянето с фонемите [м, м'], които са **лабиални**.

Фонемата [й] е също еднопризнакова (като [р, р', л, л']). Нейното фонологическо съдържание "се изчерпва с модалния признак **глайдовост**, с който тя се противопоставя на всички останали фонеме в системата. Ето защо за тези фонеме, както и за другите еднопризнакови фонеме, локалният признак е фонологически несъществен" [Грамматика, 1982, с. 112].

Именно специфичността на сонорните фонеме налага обособяването и разглеждането им в самостоятелна група.

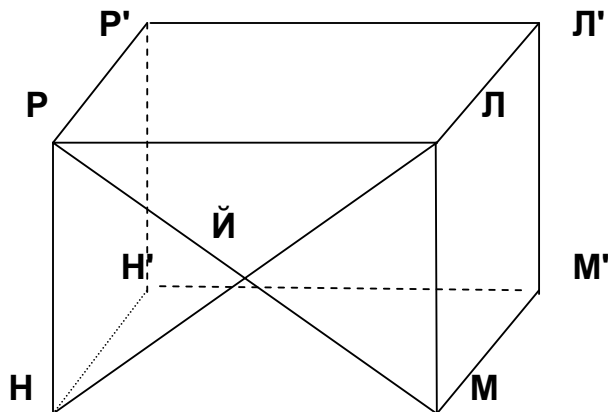
По принцип реализацията на съгласните значително се отличават от реализацията на гласните. Съществените позиции за реализация на съгласните фонеме в българския език са следните:

- I. Пред задни (твърди) гласни в началото и в средата на думата.
- II. Пред предни (меки) гласни.
- III. Пред сонорни съгласни [л, р, м, н, й].
- IV. Пред съгласните [в, в'].
- V. В края на думата.

Схемата на позиционната реализация на сонорните съгласни е следната:

Фонеми:	/м/	/м'/	/р/	/р'/	/л/	/л'/	/н/	/н'/	/й/
Позиции:									
I пред [а,ъ,о,у]	[м]	[м']	[р]	[р']	[л]	[л']	[н]	[н']	[й]
II пред [е, и]	 [м] 	 [р] 	 [л] 	 [н] 	 [й] 				
III пред сонорни съгласни	[м]	[р]	[л]	[н]	[й]				
IV пред [в, в']	[м]	[р]	[л]	[н]					
V в края на думата	[м]	[р]	[л]	[н]	[й]				

Ако приемем, че сонорите в езика ни вече са 9, то те биха изградили следното фонологично ядро:

В такъв случай теоретически броят на противопоставянията при сонорните съгласни е 36, но лексикално обусловени са най-вече следните опозиции:

Опозиция [м::н]

(Противопоставянето [м::н] е постоянно, т.е. има фонологична валидност във всички позиции на думата.)

I позиция: *май-най, мѝци-нѝци, мату̀ра-нату̀ра, мѝга-нѝга;*

II позиция: *ме-не, ми-ни, мѝто-нѝто;*

III позиция: *сѝмна-сѝнна;*

IV позиция: *стѝмва се-звѝнва се;*

V позиция: *грам-гран, сѝм-сѝн, сан-сам.*

Опозиция [л::р]

(Фонемите [л] и [р] са също в едноизмерително, постоянно противопоставяне, което има фонологично значение във всички места на думата.)

I позиция: *ла̀па-ра̀па, ла̀я-ра̀я, ла̀ни-ра̀ни, лом-ром, ла̀мпа-ра̀мпа, балѝн-барѝн, колѝ-корѝ, слог-срок, град-глад;*

II позиция: *лѐктор-рѐктор, лѝтна-рѝтна, лев-рев, чѐрен-чѐлен, па̀лен-па̀рен, кла̀сен-Кра̀сен;*

III позиция: *бу̀рна-бу̀лна;*

IV позиция: *калѝн-карѝн, зѝлва-зѝрва;*

V позиция: *бал-бар, дал-дар, вал-вар, жал-жар.*

(Различаването на [л::р] затруднява децата от предучилищна възраст и някои чужденци, изучаващи български език, например това противопоставяне не съществува в японския език и затова японците приемат тези две сонорни фонemi като алофони.)

Твърдите сонорни съгласни се изговарят практически еднакво във всички позиции – в началото и в края на думите, пред гласни и пред съгласни, след гласни и след съгласни.

Фонемата [й] заема особено положение. Тя е извън всякакви нормативни отношения в консонантната система на българския език. Среща се винаги в съседство с гласни като образува с тях дифтонгоидни съчетания. Фонологически значимо е противопоставянето [й::и] и то не позволява [й] да се разглежда като вариант на гласната фонема [и], напр. *герой – герои, славей – славеи*.

Трудността при възприемането и произнасянето на консонантите от разглеждания локален ред е предимно в разграничаване на корелацията мекост – твърдост, в резултат на която се оформят следните опозиции: [л::л'], [р::р'], [м::м'], [н::н'].

Както се вижда от схемата на позиционната реализация на сонорите, такова противопоставяне може да се осъществи само в I позиция, т.е. пред задни (твърди) гласни в началото и в средата на думата.

- [**м::м'**] – *марка-мярка, димът-димят, мама-мамя, земя-земи*
- [**л::л'**] – *лук-люк, луд-лют, лава-лява, вола-воля, колът-колят, мило-Мильо*
- [**р::р'**] – *грах-грях, Радко-рядко, разна-рязна, борът-борят, спорът-спорят*
- [**н::н'**] – *вана-Ваня, пълна-пълня, звънът-звънят*

Крайно ограничената позиционна реализация на меките сонорни съгласни поставя под съмнение тяхното съществуване.

Изследователите на нашия език от самото възникване на българистиката отбелязват, че в българския език мекостта на съгласните не е от такова качество и не е така силна като в руски или полски език. Според И. Савицка и Т. Бояджиев фонологичната мекост в съвременното книжовно произношение е нестабилен признак. В развитието на фонологичните системи на славянските езици тя е един от съществените фактори за промяна на структурата на системите. Обикновено се появява като позиционен признак, подлаган на фонологизация, след това отново на дефонологизация. Някои от смекчените съгласни стават отново твърди при смяна на парадигматичния характер (срв. напр. славянските **палатализации**:

[**к**] → [**с**] → [**ts'**] → [**tš**] или [**к**] → [**с**] → [**t'**] → [**tj**].

“Артикулацията на другите смекчени съгласни става значително асинхронна, настъпват редица ограничения в появата на меките фонемни, а реализацията на мекостта често се обособява в отделен фонологичен сегмент. При по-слабо смекчаване на съгласната тя отново може да стане твърда, като запазва останалата парадигматична характеристика, т.е. [**с'**] → [**с**] или [**с'**] → [**сj**]. Това са често повтарящи се процеси.” [Савицка, Бояджиев, 1988, с. 101].

Една съвременна съпоставка на сонорните фонемни на южнославянските езици би доизяснило картината:

Сонорните съгласни в **словенски език** са: [**m, n, l, r, v**]. Те се отличават с богатство на позиционните си варианти.

В словенския книжовен език липсва фонологичната корелация по признака палаталност – непалаталност. Има само един палатален консонант – [**j**].

“Праславянските палатални съгласни [**n'**] и [**l'**] не са самостоятелни фонемни. В позиция пред гласен съчетанията **nj** и **lj** представят двуфонемни съчетания, напр.: *kônja, polje*. В абсолютния изглас (т.е. в края на думата пред пауза) и пред консонант намираме

палаталния вариант [n'] на фонемата [n], напр. *kònj, kònjski*, докато в същата позиция са еднакво нормативни [l'] и [l] средно, напр.: *pòlski – pòl'ski; pól' / pól*. Различното третиране на двата звука се обяснява с наличие в известни ограничени случаи на фонологично противопоставяне пред гласен, напр.: *pisana :: pisanja*, а също и в абсолютния изглас *pisana* (мин.страд.прич.): *pisanj* (ген.мн.ч.) [Славянски езици, 1994, с. 125 - 126].

Групата на сонорите в *сърбохърватски език* се състои от твърдите [р, л, м, н, в] и от меките [љ, њ, ј]. Консонантната фонема [в] е сонор и не е звучен корелат на [ф]. Фонемата [р] може да бъде сричкотворна (вокал), напр.: *Србин, Хрват, прст, дрво, крв* и др. [Славянски езици, 1994, с. 83].

И в сърбохърватски противопоставянето по мекост – твърдост не е активно развито. Палаталните съгласни са резултат на вторична фонологизация на фонемни варианти (палатализирани консонанти), но трите меки консонанта се реализират във всички (характерни за съгласните) позиции, напр.:

I позиция – пред задни гласни в началото и в средата на думата: *љòснути, њòрити, љàга, љút, јòрган.*

II позиция – пред предни (меки) гласни: *њега, њèгов, јèдан, гњèв, поље, њин, љиљан, љигав, њиxалица, бољи.*

III позиция – пред сонорни съгласни: *пóјма, чàјник.*

IV позиция – пред други съгласни: *задовóљство, бòлька.*

V позиция – в края на думата: *пàњ, крáљ, родителъ, учитељ.*

Разликата в позиционната реализация на сонорите с руски, украински е още по-съществена.

Съпоставителните анализи на български език с други славянски езици [Лашкова, 2000, Манголд, 1988, Цонева, 2001 и др.] показва, че не може с еднаква увереност да се твърди, че както в руски, украински, че дори и в сърбохърватски, така и в български език меки сонорни съгласни съществуват. Напротив, ограниченият обем на тази фонологична категория в южнославянските и западнославянските езици, своеобразният фонетичен строй на българския език, близостта на български и полски език при “изравняването на еровете, носовките и на широките ниски гласни ё [ä] и а след меките (смекчените или наследените от праславянски) съгласни” [Тотоманова, 1992, с. 112], процесът на затвърдяване на съгласните отхвърлят противопоставянето по твърдост – мекост в съвременния български език, т.е. това противопоставяне не е значима за консонантизма корелация. Това от своя страна доказва, че няма меки сонорни съгласни в съвременния български език.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бояджиев, Т. Фонетични особености на българския език. – Сб. Българският език – език на 13-вековна дружба. София, 1981, с. 72 – 75.
2. Георгиев, Вл. Вокалната система в развоя на славянските езици. БАН, София, 1964.
3. Граматика на съвременния български книжовен език. Том I. Фонетика. БАН, София, 1982.
4. Илчев, П. Старобългарският език – класическият език на славянството. – Сб. Българският език – език на 13-вековна дружба, София, 1981.
5. Лашкова, Л. Увод в сравнителната граматика на славянските езици. София, 2000.
6. Леонова, В.И. Сербско-хорватский язык, Москва, 1988.
7. Манголд, М. Увод в езиковедението с оглед и на българския език. София, 1988.
8. Савицка, И. Т. Бояджиев. Българско-полска съпоставителна граматика. Том I. Фонетика и фонология. София, 1988.
9. Славянски езици. Граматични очерци. БАН, София, 1994.
10. Тотоманова Анна-Мария. Из българската историческа фонетика. СУ “Св. Климент Охридски”, София, 1992.
11. Цонева, Д., Е. Недкова. Съпоставителен анализ на фонологичните системи на българския и сърбохърватския език. – Сб. Изследвания по български език. Университетско издателство “Св.св. Кирил и Методий”, Велико Търново, 2001, с. 289 – 295.